

КОНДЕНЗАЦИОННИ ПРОЦЕСИ В БЪЛГАРСКИ И ПОЛСКИ ИЗРЕЧЕНИЯ, ИЗРАЗЯВАЩИ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ

ЯКУБ БАНАСЯК (ПОЛША)

ИНСТИТУТ ПО СЛАВИСТИКА, ПОЛСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

jakub.banasiak@ispan.edu.pl

В статията се разглеждат кондензационните процеси в български и полски изречения, изразяващи причинно-следствени отношения. Изследването изхожда от семантичното ниво на езика и е посветено главно на формализациите на аргументните позиции, отворени от предиката за чиста каузация. В българския език причинната аргументна позиция може да се кондензира до формата на определителния член, която е контекстно обусловена. Модалните и времевите отношения в рамките на анализирания изречения водят до извода, че техните аргументни позиции не са интенционални в логическия смисъл на термина, което противоречи на някои твърдения, характерни за полската школа по семантичен синтаксис.

Ключови думи: български език; полски език; причинно-следствено отношение; синтактична кондензация; езикова съпоставка; семантичен синтаксис

CONDENSATION PROCESSES IN BULGARIAN AND POLISH SENTENCES EXPRESSING CAUSAL RELATIONS

JAKUB BANASIAK (POLAND)

INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES, POLISH ACADEMY OF SCIENCES

jakub.banasiak@ispan.edu.pl

This paper examines condensation processes in Bulgarian and Polish sentences that express causal relations. The study begins at the semantic level and focuses on the formal representation of argument positions licensed by predicates of pure causation. In Bulgarian, the causal argument position can be condensed into a definite article, whose interpretation relies on contextual information. Analysis of modal and temporal relations within the examined sentences suggests that these argument positions are not intensional in the logical sense – a conclusion that contrasts with certain interpretations characteristic of the Polish school of semantic syntax.

Keywords: Bulgarian language; Polish language; causal relations; syntactic condensation; language comparison; semantic syntax

Уводни бележки¹

Модерната езикова съпоставка изисква осигуряването на еквивалентност на изследваните езикови единици. По този повод в статията и в почти всички свои предишни работи използвам методологията, разработена за подготовката на *Българско-полската съпоставителна граматика* (Koseska-Toszeва et al. 2007). При такъв вид езикова конфронтация се приема, че и двата езика трябва да са на еднакво ниво, тоест отхвърля се избирането на изходен и целеви език. В *Граматиката* авторите създават семантичен език посредник. Елементите от такъв език, нужни за целите на моето изследване, ще бъдат представени накратко по-нататък. По-заинтересуваните читатели отпращам към самата *Българско-полска съпоставителна граматика* и към една моя статия, посветена на семантичните съпоставителни изследвания на българския език с други езици в полското езикознание (Банасяк/Banasiak 2021).

Относно понятието *причина*

Въпросът за причинно-следствената релация е един от най-важните в онтологията (Ajdukiewicz, Szaniawski 1983: 124) и методологията на науката, защото „при прилагане на анализ за решаване на даден научен проблем трябва да се стремим да го разложим на толкова части (тези, структури, явления, факти), колкото е възможно, допустимо и необходимо, за да може да се изследва (определи) същността, причинно-следствените отношения и свойства“² (Apanowicz 2002: 24).

От езиковедска гледна точка причинно-следствената релация има голямо значение поради факта, че понятието *причина* принадлежи към сферата на езиковите универсалии („универсални думи“, както е описано от А. Вежбицка) (Wierzbicka 2004), т.е. има свои показатели (експоненти) във всички естествени езици. Въпреки богатата мултидисциплинарна литература по темата понятието все още не е изяснено докрай.

Още в началото си струва да обърнем внимание на някои от най-често привежданите дефиниции. Те ще очертаят областта на изследването и ще хвърлят допълнителна светлина върху по-късно взетите решения.

– Ст. Мил формулира каноните на индуктивното разсъждение още през 1843 г., като най-важен за нашите цели е така нареченият *канон на единственото съответствие*:

„ако явление А винаги се проявява съвместно с явление Z или го предхожда, тогава А вероятно е **причината** за Z“ (Milla kanony, n.d.).

– Дефиницията на К. Айдукевич:

„Под причина на дадено явление се разбира онзи фактор, който чрез своето действие го предизвиква, който в известен смисъл е негов извършител“ (Ajdukiewicz, Szaniawski 1983: 125).

– Дефиницията на Клеменсевич:

„Обстоятелственото пояснение за причина включва в себе си мисловното съдържание, разбираемо от говорещия като времево предшестващо об-

стоятелство, което предизвиква съдържанието на основата“ (Klemensiewicz 1953: 34).

В представените дефиниции си струва да се отбележат обективизиращата природа на канона на Мил и психологизмът (субективизмът) на подхода на Клеменсевич. Но най-впечатляващото в тези две дефиниции е използването на глаголи, изразяващи предизвикване.

Постулатът за съществуването на времева връзка между причина и следствие също има важни последици. Но засега трябва да се фокусираме върху термина *релация*, тоест да минем към предикатно-аргументите структури. Релациите се отличават от свойствата по броя на отворените аргументни позиции, който понякога се нарича *арност* (или *аргументност*). Ако арността на една функция е две или повече, имаме релация. Когато една релация свързва две непразни множества, тя се нарича бинарна релация (MacBride 2016).

Друго важно трикомпонентно разграничение произтича от отношенията между аргументите на дадена релация. Една бинарна релация R е симетрична тогава и само тогава, когато x се отнася по R до y по същия начин, по който y се отнася по R към x . Пример за такъв вид релация е едновременността, срв.:

1. бълг. Тя спеше, когато Жорж се върна с набраните плодове и ги сложи до нея. = Жорж се върна с набраните плодове и ги сложи до нея, когато тя спеше.
2. пол. Spała, kiedy Jerzy wrócił z zebranymi owocami i położył je obok niej. = Jerzy wrócił z zebranymi owocami i położył je obok niej, kiedy spała.

Просто казано, една релация е асиметрична тогава и само тогава, когато x се отнася към y по R , обаче y не се отнася по R към x (MacBride 2016).

Причинно-следствената връзка ще бъде разглеждана по-нататък като специален тип пропозиционална функция, която се характеризира с аргументност, равна на две. Следователно функцията е релация. Причинната връзка е асиметрична, защото причината не се отнася към следствието по същия начин, както следствието към причината.

Семантика на причинно-следствената структура

Основният обект на интерес в текста са изреченията, изразяващи причинно-следствена релация (вж. Banasiak 2021). Тяхната семантична структура може да бъде представена чрез следната формула:

PC (pCaus, pEff), където:

- PC е каузалният релационен предикат;
- pCaus е предикатно-аргументната позиция „причина“;
- pEff е предикатно-аргументната позиция „следствие“.

Последователността на позициите в схемата съответства на времевата връзка, която ги свързва („следствието“ е след „причината“). Горното решение се различава от модела на Ст. Кароляк (Karolak 2002), където последователността на предикатно-аргументните позиции съответства на линейната им позиция в структурата на изречението с неутрална диатеза. Тук отказът от решението на С. Кароляк се дължи на необходимостта да се разгледат т.нар. *конверсии* в даден език и еквивалентите с различна диатеза в рамките на повече от един език, например:

3. бълг. *Мария* (подлог) *харесва* *Карол* (допълнение) (пример от Koseska-Toszeva et al. 2007).
4. пол. *Marysi* (допълнение) *podoba się* *Karol* (подлог) (пример от Koseska-Toszeva et al. 2007).
5. бълг. *Това* (подлог, pEff) *произлезе* *от онова* (допълнение, pCaus). vs *Това* (подлог, pCaus) *dovede* *до онова* (допълнение, pEff).
6. пол. *To* (подлог, pEff) *wynikło z owego* (допълнение, pCaus). vs *To* (подлог, pCaus) *spowodowało owo* (допълнение, pEff).

Основният вид на каузалния предикат може да се интерпретира като прост свършен вид от модела на Кароляк, т.е. като моменталност (липса на продължителност във времето) (Karolak 2008). Несвършените глаголи за чиста каузация изразяват конфигурация от аспекти (комплексен аспект) с продължителна доминанта. Те няма да бъдат разгледани в статията. Всички анализирани по-долу единици, които изразяват причинно-следствена релация, могат да се перифразират с полския глагол *spowodować* или с българския *предизвика* (виж по-долу за трето лице единствено число като изходна форма на изследваните български глаголи). Формално глаголът *spowodować* в полския език е образуван от глагола *powodować*. Следователно посоката на формалната деривация е противоположна на семантичната деривация в полския език. В българския език, от друга страна, паралелизмът на двете равнища се запазва, срв. *предизвика* → *предизвиква*.

Изследваните единици са представени в таблиците по-долу.

Таблица 1. Прости и сложни предлози³

Български език	Полски език
<i>благодарение на</i>	<i>dzięki</i>
<i>в резултат на/от</i>	<i>na</i>
<i>вследствие (на/от)</i>	<i>na skutek</i>
<i>заради</i>	<i>przez</i>
<i>по</i>	<i>w efekcie</i>
<i>поради</i>	<i>w konsekwencji</i> <i>w rezultacie</i>

Таблица 2. Устойчиви предложни съчетания със синтактично активен номинален компонент

Български език	Полски език
<i>по повод</i>	<i>przez wzgląd</i>
<i>по причина (на)</i>	<i>z powodu</i>
<i>по случай</i>	<i>z przyczyny</i>
	<i>z racji</i>
	<i>za przyczyną</i>
	<i>ze względu</i>

Българските глаголни единици са в трето лице единствено число, защото подложната позиция е отворена за цяла пропозиция (изречение или номинализация). Употребата им във второ и първо лице е възможна и доста честа, но е резултат от синтактична кондензация (виж по-долу: издигането на предметен аргумент) и като такава не е подходяща за заглавна единица.

Таблица 3. Синтетични и аналитични вербални единици с подложна реализация на причинната позиция

Български език	Полски език
<i>доведе</i> <i>даде резултат (ефект)</i> <i>докара</i> <i>донесе резултат (ефект)</i> <i>предизвика</i> <i>причини</i>	<i>dać efekt (rezultat) (w postaci)</i> <i>doprowadzić</i> <i>pociągnąć za sobą</i> <i>poskutkować</i> <i>przynieść efekt (rezultat) (w postaci)</i> <i>spowodować</i> <i>wywołać</i> <i>zaowocować</i> <i>zaskutkować</i>

Таблица 4. Вербални единици с подложна реализация на следствената позиция

Български език	Полски език
<i>произлезе</i> <i>произтече</i>	<i>wyniknąć</i> <i>wziąć się z</i>

Кондензационни процеси в изречения, изразяващи причинно-следствени отношения

Кондензационните процеси в изречения, изразяващи причинно-следствени отношения, протичат в зависимост от типа аргументна позиция и предикативна единица. Предложните показатели на РС допускат неглаголна реализация само в причинната позиция. Следствената позиция трябва да се реализира като изречение заради липсата на темпорална информация във формата на предлога (или предложното съчетание). Може да се каже, че категорията *време*, която отнася релационния предикат към момента на говоренето, се реализира в рамките на цялото изречение (срв. Banasiak 2020: 156 –157). Ако следствената позиция настъпва в миналото, релационният предикат има същата характеристика, срв.:

7. бълг. *Заминах заради случилото се.* → *Случилото се предизвика това, че заминах.*

8. пол. *Wyjechałem z tego powodu.* → *To spowodowało, że wyjechałem.*

При следствие, налично в сегашния момент, положението е приблизително същото, срв.:

9. бълг. *Ядосан съм заради теб.* → *Ти предизвика това, че съм ядосан.*

10. пол. *Jestem zły z tego powodu.* → *To spowodowało, że jestem zły.*

Ако следствието е ситуирано в бъдещето, има повече възможности за интерпретация, срв.:

11. бълг. *Ще замина поради тази причина.* → *Тази причина предизвика това, че ще замина.* / *Тази причина ще предизвика това, че ще замина.*

12. пол. *Wyjadę z tego powodu.* → *To spowodowało, że wyjadę.* / *To spowoduje, że wyjadę.*

М. Коритковска интерпретира причинно-следствените изречения с предикат, изразен чрез формата на глагола, като отварящи интенционални позиции: „Причинно-следствената структура може да бъде илюстрирана с изречение от естествен език, което е стандартна структура, съдържаща запълнените позиции Р' (като интенционална клауза в позицията на подлога – S') и Р'' (като интенционална клауза в позицията на допълнение – S'') и глагол, изразяващ причинно-следствена връзка без допълнителни елементи на значението („чиста причинно-следствена връзка“), вж.: *Фактът, че валия дъжд цяла седмица, доведе до наводняване на ливадата* (Kiklewicz, Korytkowska 2010: 405). Според М. Коритковска и В. Малджиева „Времевите отношения на предикатите, които се появяват в рамките на предикативните аргументи спрямо главния предикат и спрямо предиката на друг предикативен аргумент (в случая на т.нар. релационни предикати, които отварят повече от едно място за предикативен аргумент), могат да бъдат определени като относителни, което означава, че те не се отнасят към момента на изказването,

а към състоянието / събитието (или тяхната конфигурация), тоест към съдържанието на ядреното изречение, и те могат да бъдат разгледани в категориите предходност и следходност“ (Korytkowska, Małdżiewa 2002: 24). Класическите интенционални позиции (отворени от нерелационни предикати) при определена конфигурация на темпоралните стойности не позволяват даже и косвено пропозиционалният аргумент да се ориентира към момента на говоренето. Такава конфигурация има например, когато пропозиционалният аргумент е следходен спрямо предиката, означаващ действие, настъпило в миналото.

13. бълг. *Каза, че ще дойде.*

14. пол. *Powiedział, że przyjdzie.*

От тези изречения не може да се заключи дали самото идване е ситуирано в миналото или в бъдещето, защото съдържанието на техните пропозиционални аргументи е следходно спрямо момент в миналото (предикатите са изразени с глаголи в минало време). Пропозиционалните аргументи в тях не са модализирани и тяхната негация не води до противоречие, срв.:

15. бълг. *Каза, че ще дойде, но не дойде / няма да дойде.*

16. пол. *Powiedział, że przyjdzie, ale nie przyszedł / nie przyjdzie.*

Положението е съвсем нормално за интенционалните позиции в логическия смисъл на термина. Според Коритковска и Малджиева в изреченията с релационни предикати времевите отношения между съдържанието на пропозиционалните аргументи спрямо момента на говоренето също са косвени (Kiklewicz, Korytkowska 2010: 405; Korytkowska, Małdżiewa 2002: 24). Ако е така, тогава в следните примери, където предикатите са локализирани в миналото, а пропозиционалните аргументи означават следствие, което настъпва след тях, също не бихме могли да определим дали самото следствие настъпва в миналото, или в бъдещето, срв.:

17. бълг. *Политиката на предишните правителства **доведе** до това, че поколения напред ще плащат националния дълг.*

18. бълг. *Прекалената употреба и зависимостта от мобилни устройства **докараха** учениците дотам, че много скоро ще се влоши зрението им.*

19. пол. *To **spowodowało**, że przyjdę.*

20. пол. ***Spowodowało to**, że europejski mechanizm stabilizacyjny (ESM) będzie mechanizmem stałym.*

Оказва се обаче, че формите на бъдеще време в тях не губят своя деиктичен характер и отправят към бъдещето (събитието, настъпващо след момента на изказването). Времевата локализация е необходима за модализация на пропозицията. Следствените пропозиционални аргументи в такива примери са утвърдителни, защото тяхната негация води до противоречие, срв.:

21. бълг. **Политиката на предишните правителства доведе до това, че поколения напред ще плащат националния дълг, но те няма да го плащат.*

22. пол. **To spowodowało, że przyjdę, ale nie przyjdę.*

От горните примери и тяхната интерпретация може да се заключи, че пропозиционалните аргументи в изреченията, изразяващи причинно-следствена релация, не са интенционални в логическия смисъл на термина. Те са логически екстенционални независимо от формализацията на предиката (срв. примери 7 и 8 с утвърдително следствие, ситуирано в миналото).

а. Номинализация

В резултат на процеса на номинализация аргументната фраза има главен член абстрактно съществително (образувано регулярно или нерегулярно).

• Номинализация на рCaus в позиция при предложни показатели на РС

Предложните показатели на РС допускат номинализацията само на аргументната позиция рCaus.

23. бълг. *Вече за втори път през последните две години в науката избухват драматични вълнения по повод откриването на гравитационни вълни.*

24. бълг. *В затвора по причина на някаква голяма авария пламнал страшен пожар.*

25. бълг. *Церемонията беше по случай влизането на клуба във футболния елит на Полша.*

26. пол. *Jaruzelski trafił do szpitala z powodu zaostżenia niewydolności serca.*

27. пол. *Nie odchodziła od Pete'a ze względu na seks.*

28. пол. ***Z racji choroby** nie potrafiła bronić swych granic.*

• Номинализация на рCaus и рEff в позиция при глаголни показатели на РС

Глаголните показатели на каузалния предикат допускат номинализация и в двете позиции. И в двата езика са възможни две диатези: с причинния и със следствения аргумент в позицията на подлог или допълнение.

• рCaus в позицията на подлог

29. бълг. *Мерзката му постъпка **предизвика** възмущение у всички.*

30. бълг. *Молбата **доведе** до спекулации сред феновете, че групата може би се подготвя да направи последната си обиколка.*

31. бълг. *Аварията **предизвика** транспортен хаос в Португалия и Испания.*

32. пол. *Twoje zachowanie spowodowało, że ja zacząłem odsuwać się i tyle.*
33. пол. *Przyjęcie takiego rozwiązania poskutkowało tym, że "500+" stanowi dochód przy wnioskowaniu o świadczenia niepieniężne.*
34. пол. *Śmiertelny wypadek doprowadził do zmian na ul. Mikołowskiej.*

• **pCaus в позицията на допълнение**

35. бълг. *Задължението ще произлезе от решение на гражданите на България.*
36. бълг. *От издържаните изпитания ще произтече вашата сила.*
37. пол. *Nieodebranie nagrody dziennej wynikło z twojego błędu.*
38. пол. *Niepodległość Polski wzięła się z odwagi i pracy.*

Както личи от горните примери, и двете аргументни позиции могат да бъдат номинализирани в едно и също изречение.

• **pEff в позицията на подлог**

39. бълг. *Задължението ще произлезе от решение на гражданите на България.*
40. пол. *Nieodebranie nagrody dziennej wynikło z Twojego błędu.*

• **pEff в позицията на допълнение**

41. бълг. *Тази история предизвика твоето любопитство.*
42. пол. *Wchłanianie dużych ilości solanki doprowadziło do jej przedwczesnej śmierci, w wieku zaledwie 25 lat.*

b. Повдигане на предметен аргумент

При повдигането на предметен аргумент предикативното съдържание от pCaus или pEff не се експлицира. Според М. Коритковска и В. Малджиева „Този клас явления включва изреченски структури, в които изразителят на предметния аргумент може да се разглежда като репрезентация на пропозиционалния аргумент. В резултат на такива процеси аргументната фраза се „повдига“ – тя заема позиция, равностойна на другите членове на главното изречение, които обаче имат статут на изразители на аргументното съдържание на основната семантична схема. Такава класификация на фразата е възможна, ако за синоним на изследваната структура може да се счита изразяващо пропозиционалния аргумент подчинено изречение, а предикативният израз, който се появява в него, отваря позиция за тази фраза“ (Korytkowska, Małdziewa 2002: 41), срв.:

43. бълг. *Мълния предизвика пожар в селото. Това, че мълния удари, предизвика пожар в селото.*
44. пол. *Błyskawica spowodowała pożar we wsi. To, że błyskawica uderzyła spowodowało pożar we wsi.*

• Повдигане на предметен аргумент от рCaus в позиция при глаголни показатели на РС

Повдигането на предметен аргумент от рCaus в позиция при глаголни показатели на РС е допустимо по принцип. Обаче редица аналитични вербални единици със следните вербализатори: пол. *dać, przynieść*; бълг. *даде, донесе*, блокират такава трансформация, ако повдигнатата фраза не е наименоване на произведение (книга, писмо, песен), срв.:

45. бълг. **Иван донесе ефект за студентите.*
46. бълг. **Къщата даде резултат.*
47. бълг. **Стефан даде ефект.*
48. пол. **Budynek dał efekt w postaci odstraszania inwestorów.*
49. пол. **Dom przyniósł rezultat w postaci tego.*
50. пол. **Stefan przyniósł skutki w postaci wypadku.*

Следните синтетични глаголни форми в полския език: *pociągnąć za sobą, zaowocować, zaskutkować*, допускат повдигането на предметните аргументи в много ограничен обхват (главно при названия на произведения), срв.:

51. пол. **Mariola zaskutkowała wypadkiem.*
52. пол. **Henryk pociągnął za sobą nieszczęście.*
53. пол. *Samochód zaowocował zwycięstwem.*

Българските глаголи нямат подобни ограничения.

• рCaus в позицията на подлог

Тъй като и в двата езика е възможно изпускането на подлога в първо и второ лице, предметният аргумент от РСaus може да се реализира само чрез лицето на глагола (срв. примери 54–57, 61, 62). Такава възможност има и в трето лице, обаче в този случай синтактичната нула не може да се интерпретира извън контекста. В българския език в минало свършено време⁴ окончанията за второ и трето лице единствено число съвпадат, което може да ограничава изпускането на подлога.

54. бълг. *Ще предизвикаш много искрени усмивки.*
55. бълг. *Доведох до фалит вече четири издателства.*
56. бълг. *Само ще причиниш болка и мъка завинаги на любимите си хора.*
57. бълг. *Без да искам, предизвиках авария, кълна се, няхах по-тежък момент в живота си.*
58. бълг. *За 100 дни правителството предизвика единствено кризи, провали, погазване на правовия ред, роднински назначения, невиджан скок на цените, инфлация, неадекватна външна политика!*
59. бълг. *ГЕРБ докараха България до дъното, хората искат промяна.*
60. бълг. *Парчета от бутилки доведоха до стрелба в САЩ.*
61. пол. *Spowodowałeś śmierć własnego ojca.*

62. пол. ***Doprowadziłem** do Katastrofy w Przystworzach w Mini Airways!*
63. пол. ***Ja** wczoraj **wywołałem** to hamowanie dwa razy.*
64. пол. ***Trump** spowodował, że Europejczycy zobaczyli własną słabość.*
65. пол. ***Rząd doprowadził** do tego, że polskie bezpieczeństwo jest narażone na szwank.*

• **рCaus в позицията на допълнение**

Повдигането на аргумент от рCaus е възможно и при глаголи с неподложна реализация на тази аргумента позиция. Явлението има обаче ограничен характер.

66. бълг. *Кавгата **произтече** от алкохола.*
67. бълг. *Този проблем **произлезе** от тебе.*
68. пол. *Jego choroba **wynikła** z alkoholu.*
69. пол. *Pomysł malowania aniołków i diabełków **wziął się** ze mnie samej.*

• **Повдигане на предметен аргумент от рCaus в позиция при предложни показатели на РС**

Повдигането на аргумент от рCaus в изреченията с предложни предикатори (предложни показатели на РС) не е допустимо при всяка единица. Полските единици *z* и *na* и българските *po* и *от* не допускат такава формализация, срв.:

70. бълг. **Той постъпи така **от** Мария.*
71. бълг. **Убих го **от** Иван.*
72. пол. **Postąpiłem tak **na** Jana.*
73. пол. **Zabiłem z Marysi.*

Редица единици допускат главно специфични видове повдигнати аргументи.

74. бълг. ***Вследствие** на алкохола получих кръвоизлив в стомаха, при което имаше опасност за живота ми.*
75. пол. *Ile rozwiniętych już talentów i sław zgasło **wskutek** alkoholu!*

Ограниченията са особено силни при сложни предлози, образувани от съществително име, назоваващо следствие, когато повдигнатият аргумент е изразен с лично местоимение, срв.:

76. бълг. **Загубих всичко **вследствие** на тебе.*
77. бълг. **Постъпих така **в резултат** на тебе.*
78. пол. **Przecież wskutek mnie pokłóciła się z bratem.*
79. пол. **Wyjechał **w rezultacie** mnie.*

При единиците с номинална част, която назовава причина, употребата на лични местоимения в постпозиция е много проблемна заради конкуренция с широко разпространени конструкции с местоимение в препозиция, срв.:

80. бълг. *Ходили сме на много места по моя повод.*
81. бълг. *Мъките и притесненията, които преживях, са само по моя причина.*
82. пол. *Z twojego powodu nie mogę iść na dyskotekę.*
83. пол. *Ale on to robi z mojego powodu.*

• Повдигане на предметен аргумент от рEff

Повдигането на предметен аргумент от рEff е допустимо само при глаголните единици и по принцип е много ограничено в сравнение с такава формализация на причинната позиция. Относително чести са примерите за аргументни фрази, означаващи различни произведения (книга, статия, песен) или жертви на различни произшествия. Значението на неизразения предикат от пропозиционалната структура най-често може да се сведе до простото значение на съществуване.

• Повдигане на предметен аргумент от рEff в позицията на подлога

Явлението има много ограничен характер заради малкия брой глаголни единици с подложна реализация на рEff и поради лексикалносемантични ограничения.

84. бълг. *Книгата произмече от интерес към нови места.*
85. пол. *Nasz syn wziął się z miłości.*
86. пол. *Ta książka wynika z tego, że lubię czytać książki, które są nieważne, z których można się dowiedzieć o coś nieważnym.*

Много интересно е, че в полския език могат да се намерят и примери с изпускането на подлога в тази позиция, където повдигнатият аргумент може да се реализира само чрез лицето на глагола, срв.:

87. пол. *Wziąłem się z miłości.*

Конструкцията с предикативните изрази от типа на бълг. *е резултат, е плод*; пол. *jest rezultatem, jest owocem* често звучат по-добре в сравнение с горните примери:

88. бълг. *Както се казва, детето е плод на любовта между мъж и жена.*
89. пол. *Dziewczynka jest owocem seksu z diabłem, który jego matka uprawiała podczas jednego z rytuałów.*

Връзката им с изследваните в текста изречения е очевидна, обаче тяхната видова характеристика не съвпада с тази на глаголите, избрани за перифразирането. Те не могат да се интерпретират като моментални (прост свършен вид).

• Повдигане на предметен аргумент от рEff в позицията на допълнение

Примерите за повдигнат от рEff аргумент се срещат по-често в сравнение с предишната група, но все пак не са много на брой и обикновено се отнасят до жертви на произшествия или названия на произведения.

90. бълг. „Ритон“ **предизвика** сълзи от радост в Германия.
91. бълг. Религиозен сблъсък **доведе** до жертви в Пакистан.
92. бълг. Първото майчинство на Брук **доведе** до книгата ѝ за след-родилната депресия.
93. бълг. Публикацията **предизвика** писмото на председателя на БЛС д-р Цв. Райчинов до гл. редактор на вестника Св. Джамджиева.
94. пол. To właśnie pobyt w egzotycznej Korei **zaowocował** książkę pod tytułem „Zaproszenie na kimchi”.
95. пол. To połączenie **dało rezultat** w postaci książki pełnej wartości merytorycznych, którą niezwykle lekko i dobrze się czyta.
96. пол. Związek z Farrellem **zaowocował** dzieckiem.
97. пол. Nalot NATO spowodował ofiary cywilne.
98. пол. Swoją szczerością **spowodował** moje łzy i pomógł zmienić myślenie.

с. Прономинализация

В резултат на процеса на прономинализация аргументната фраза се реализира във вид на днафорично (анафорично или катафорично) показателно местоимение. Прономинализацията при глаголните показатели на РС е допустима аналогично на номинализацията, а предикативните единици не проявяват никакви специални ограничения в това отношение. Тъй като процесите са много по-интересни в рамките на предложните показатели на РС, ще се спрем само върху тях.

• Прономинализация на рCaus в позиция при предложни показатели на РС

Възможността за прономинализация при предложните показатели на РС е ограничена само до причинната позиция.

99. бълг. *Затворниците бяха разстреляни **по** това. vs Затворниците бяха разстреляни **по** заповед на Москва.
100. бълг. **От** това съм станал по-мъдър.
101. пол. ***Z** tego zostałem w domu. vs **Ze** strachu zostałem w domu.
102. пол. *Więźniowie zostali rozstrzelani **na** to. vs Więźniowie zostali rozstrzelani **na** rozkaz Moskwy.

• Показателно местоимение в постпозиция

Показателното местоимение може да се употребява след предлога. Тогава може да се говори за типична прономинализация:

103. бълг. **Благодарение** на това Сърбия получава финансова помощ от Европейския съюз.
104. бълг. **В резултат** на това на мрежовите оператори може да бъдат начислени до 1 милион евро.
105. бълг. **Вследствие** на това и асансьорите са ръждясали.

106. бълг. *Заради това* България обича Григор.
107. бълг. *По повод на това* беше организиран елегантен коктейл, на който присъстваха повече от 100 гости.
108. пол. *Dzięki temu OFE nie będą zwiększać długu państwa.*
109. пол. *Na skutek tego sprężyna wydłużyła się o 0,5 cm.*
110. пол. *Rozboliła mnie od tego głowa.*
111. пол. *Przez to staliśmy się uczestnikami tego seansu nienawiści.*
112. пол. *Właśnie przez wzgląd na to – ktoś postanowił udawać, że tam cmentarza nie ma; trudno wszak mieszkać, mając pod oknami cmentarz.*

• Показателно местоимение в препозиция

Проминализацията е възможна и в препозицията на номиналния компонент на предложното съчетание. Този случай е по-интересен, защото синтактичната позиция, отворена за причинната позиция, остава празна. Аргументната фраза всъщност се реализира в позицията, която типично се запълва от адюнкти, тоест модификатори на съществителното име:

113. бълг. *По този повод* се състоя церемония пред Паметника на Незнайния воин в София.
114. бълг. *По тази причина* искам по-младите вдовици да се омъжават.
115. бълг. *По този случай* в София беше открита голяма фотоизложба.
116. пол. *Przez ten wzgląd często zostaje w pracy do zamknięcia by mieć pewność, że rodzeństwo jest bezpieczne.*
117. пол. *Z tego powodu pojechał kiedyś do agencji towarzyskiej.*
118. пол. *Z tej przyczyny zrodziliśmy się bez wprawy [...].* (W. Szymborska)

d. Артиклизация на пропозиционалния аргумент

Българските предложни съчетания допускат още един вид синтактична компресия. От една страна, това явление прилича на така наречените *вградени аргументи*, например:

119. бълг. *Русия се алкохолизира.*
120. пол. *Kto piwkuje na cmentarzu?*

Такава интерпретация е представена от мен (вж. Banasiak 2021). Но ако искаме да я третираме по същия начин като предишните видове синтактична кондензация, тогава става дума за едно ново, непознато досега явление.

За реализацията на *rCaus* чрез формата на българския определителен член съм въвел термина „артиклизация“ на пропозиционалния аргумент (от *артикъл* [член]). Процесът изисква каузалната аргументна позиция да бъде изразена чрез форма на определителния член (в съчетание с номиналната част на предложното съчетание). Казано на традиционен език, става въпрос

за синтактична трансформация (кондензация на съдържанието), при която клаузата, означаваща „вградено изречение“ (пол. „zдание w zdaniu“ в терминологията на З. Тополинска), се заменя с една граматична морфема (Тополинска 2001: 11). Нейната употреба, разбира се, е контекстуално и/или ситуационно обусловена.

121. бълг. *Дъщерята на Йордан Белев от #Фермата навърши 11 години и по повода той сподели емоционален пост.*
122. бълг. *По повода стегнахме старата ни пейка пред Информационното бюро на Европейския парламент за България – нека е по-хубава и по-здрава!*
123. бълг. *Водачът на АТАКА Волен Сидеров заяви по повод, че Апостола живее във всеки един честен български патриот.*
124. бълг. *По случая Бойко Борисов коментира още, че би трябвало хора, които са сключили застраховките си „Гражданска отговорност“ на цена, която е с 30% по-ниска, отколкото при българските дружества, да са знаели, че нещо не е толкова сигурно.*

Съчетанието *по причината* изисква добавяне на адюнкт, за да бъде одобрено от носителите на българския език:

125. бълг. **По причината никога няма да ги видим.*
126. бълг. *По тази причина никога няма да ги видим.*
127. бълг. *Върнах го по причината, изтъкната от тебе.*

Примерите позволяват да се отхвърли твърдението, че членът не може да изразява една пропозиция или изречение (Lambrecht 1996: 53).

Поради големите комбинаторни ограничения може да се каже, че някои сложни предлози и предложни конструкции са в процес на лексикализация. Понякога те минават от „етажна номинализация“ (пол. *piętowna nominalizacja*) към обикновена с едно абстрактно съществително, ставащо част от изразителя на предиката. Подобни процеси са засвидетелствани и при изразяването на времевата връзка, когато например анафоричната аргументна фраза се слива с предлога, образувайки наречие (напр. *навремето*, *довечера*), а в полския език с предлога *dla* и показателното местоимение *tego*, които образуват частицата *dlatego* (или съюз, ако двата аргумента могат да реализират своите синтактични позиции). Номиналната част на предложните съчетания може да бъде десемантизирана в различна степен, напр. при *в случай на* (означаващ условната релация) в сравнение с интересувашото ни *по случай*. Как ще завършат тези процеси, не мога да предвидя, но все пак задпоставеният определителен член още веднъж показва, че си заслужава да бъде изследван въпреки твърденията, че за него вече не може да се каже нищо ново.

Изводи

Кондензационните процеси в изречения, изразяващи причинно-следствени отношения, са ограничени до аргументната позиция *rCaus* при предложни показатели на каузалния предикат. Вербалните единици допускат тези процеси и в позицията *rEff*. Ограниченията в тяхната допустимост често са свързани с лексикалносемантичното ниво на езика и невинаги подлежат на обобщение. Артиклизацията на пропозиционалния аргумент в българския език е много интересно явление, при което цялата пропозиция е изразена чрез членната морфема. Комбинаториката на темпоралните отношения и модалността в изреченията, изразяващи причинно-следствени отношения, водят до извода, че аргументните позиции в тях не са интенционални, което противоречи на някои интерпретации, типични за полската школа по семантичен синтаксис.

БЕБЕЖКИ / NOTES

¹ В статията използвам части от докторската си дисертация, написана под ръководството на проф. Юлия Мазуркевич-Сулковска, на която съм признателен. Искам да изразя благодарност и към рецензентите за техните задълбочени коментари по моята статия и към д-р Екатерина Петкова и д-р Кристияна Симеонова, които допринесоха много за езиковата страна на текста и за интерпретацията на българските примери.

² Всички цитирани фрагменти са преведени от мен.

³ За класификация на предлози и съчетания с предложна функция вж. Велева (Велева/Veleva 2005).

⁴ Явлението е характерно и за минало несвършено време, в текста обаче се занимавам с моменталния каузален предикат, който се изразява с форма на минало свършено време.

ЛИТЕРАТУРА

- Банасяк 2021: *Банасяк, Я.* Семантичните съпоставителни изследвания на българския език с други езици в полското езикознание. – *Български език*, 68, № 3, с. 77–93.
- Велева 2005: *Велева, М.* За устойчивите съчетания с предложна функция в съвременния български език. – *Управление и устойчиво развитие*, 13, № 3–4, с. 412–416.
- Тополињска 2001: *Тополињска З.* Полски македонски: Граматичка конфронтација. Т. 5. *Zdanie w zdaniu* = Реченица во реченица. Скопје.
- Ajdukiewicz, Szaniawski 1983: *Ajdukiewicz, K., Szaniawski, K.* Zagadnienia i kierunki filozofii: Teoria poznania, metafizyka (Wyd. 2). Warszawa, Czytelnik.
- Apanowicz 2002: *Apanowicz, J.* Metodologia ogólna. Gdynia, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu.
- Banasiak 2020: *Banasiak J.* Procesy nominalizacyjne w zdaniach wyrażających rela-

- cję przyczynowo-skutkową: Na materiale języka polskiego i bułgarskiego. Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Banasiak 2021: *Banasiak, J.* Built-in Argument Positions in Bulgarian and Polish. – *Cognitive Studies | Études Cognitives*, 21.
- Karolak 2002: *Karolak, S.* Podstawowe struktury składniowe języka polskiego. Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Karolak 2008: *Karolak, S.* Semantyczna kategoria aspektu. Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Kiklewicz, Korytkowska 2010: *Kiklewicz A., Korytkowska M.* (Red.) Podstawowe struktury zdaniowe współczesnych języków słowiańskich: Białoruski, bułgarski, polski. Olsztyn, Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Klemensiewicz 1953: *Klemensiewicz, Z.* Zarys składni polskiej. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Koseska-Toszeva et al. 2007: *Koseska-Toszeva V., Korytkowska, M., Roszko, R.* Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Lambrechth 1996: *Lambrechth, K.* Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representations of discourse referents. Cambridge, Cambridge University Press.
- MacBride 2016: *MacBride, F.* Relations. – In: E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Stanford University (online). <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/relations/>.
- Milla kanony: Milla kanony. – W: Encyklopedia PWN (online). <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Milla-kanony;3919912.html>>.
- Wierzbicka 2004, *Wierzbicka, A.* Polish and universal grammar. – *Studies in Polish Linguistics*, I, № 1, pp. 9–28.

REFERENCES

- Ajdukiewicz, Szaniawski 1983: *Ajdukiewicz, K., Szaniawski, K.* Zagadnienia i kierunki filozofii: Teoria poznania, metafizyka (Wyd. 2). Warszawa, Czytelnik.
- Apanowicz 2002: *Apanowicz, J.* Metodologia ogólna. Gdynia, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu.
- Banasiak 2020: *Banasiak J.* Procesy nominalizacyjne w zdaniach wyrażających relację przyczynowo-skutkową: Na materiale języka polskiego i bułgarskiego. Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Banasyak 2021: *Banasiak, J.* Semantichnite sapostavitelni izsledvaniya na balgarskiya ezik s drugi ezitsi v polskoto ezikoznanie. – *Balgarski ezik*, 68, N 3, s. 77–93.
- Banasiak 2021: *Banasiak, J.* Built-in Argument Positions in Bulgarian and Polish. – *Cognitive Studies | Études Cognitives*, 21.
- Karolak 2002: *Karolak, S.* Podstawowe struktury składniowe języka polskiego. Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

- Karolak 2008: *Karolak, S.* Semantyczna kategoria aspektu. Warszawa, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Kiklewicz, Korytkowska 2010: *Kiklewicz A., Korytkowska M.* (Red.) Podstawowe struktury zdaniowe współczesnych języków słowiańskich: Białoruski, bułgarski, polski. Olsztyn, Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
- Klemensiewicz 1953: *Klemensiewicz, Z.* Zarys składni polskiej. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Koseska-Toszeva et al. 2007: *Koseska-Toszeva V., Korytkowska, M., Roszko, R.* Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Lambrecht 1996: *Lambrecht, K.* Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representations of discourse referents. Cambridge, Cambridge University Press.
- MacBride 2016: *MacBride, F.* Relations. – In: E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Stanford University. (online). <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/relations/>.
- Milla kanony: Milla kanony. – W: Encyklopedia PWN (online). <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Milla-kanony;3919912.html>>.
- Veleva 2005: *Veleva, M.* Za ustoychivite sachetaniya s predlozhna funktsiya v savremenniya bulgarski ezik. – *Upravlenie i ustoychivo razvitie*, 13, N 3–4, s. 412–416.
- Topolinjska 2001: *Topolinjska Z.* Polski makedonski: Gramaticchka konfrontatsija. T. 5. Zdanie w zdaniu = Rechenitsa vo rechenitsa. Skopje.
- Wierzbicka 2004: *Wierzbicka, A.* Polish and universal grammar. – *Studies in Polish Linguistics*, I, № 1, pp. 9–28.

✉ Гл. ас. д-р Якуб Банасяк

ORCID ID: 0000-0002-7319-0736

Полска академия на науките, Институт по славистика

Jaracza 1, 00-378 Warszawa, Полша

✉ Assist. Prof. Dr. Jakub Banasiak

ORCID ID: 0000-0002-7319-0736

Polish Academy of Sciences, Institute of Slavic Studies

Jaracza 1, 00-378 Warszawa, Poland